

LAKÓHELY ÉS ÉLETMINŐSÉG A SZÁZADFORDULÓN

LAKÁSÉPÍTÉSI MODELLEK AZ 1910-ES ÉVEK BUDAPESTJÉN

A városeyesítés és az első világháború közötti időszakban a kapitalizálódás és az urbanizálódás következtében Budapest igazi nagyvárossá, az ország szellemi és gazdasági életének irányítójává vált. Ezekben az évtizedekben a főváros népességnövekedése 600 000-re tehető.¹ A nagyvárossá fejlődés teremtette munkaalkalmak óriási embertömegeket vonzottak a fővárosba, ugyanakkor maga a főváros nem tudott megfelelő számú és minőségű lakást biztosítani részükre. A korszak első évtizedének statisztikái (1906, 1909, 1911)² és a korabeli sajtó, elsősorban a Városi Szemle 1908–1911 között megjelent számaiban több cikk elemezte Budapest lakásviszonyait³, annak megoldatlanságát és tarthatatlanságát. A korabeli statisztikák szerint a lakosság fele élt egyszobás lakásban, és körülbelül 300 000 ember lakott négy-nél többbedmagával, s ugyanennyire volt tehető az al- és ágybérllőként élők száma.⁴ A tisztviselői, a kispolgári, az állam kisebb javadalmazású alkalmazottai és a munkásrétegek lakásigényei voltak a leginkább megoldásra várók.⁵

A tervszerű és határozott várospolitika Bárczy István nevéhez fűződött, aki hivatalba lépésétől (1906) fő feladatának tekintette a főváros lakáshelyzetének javítását. Modern szemléletű, szociális szempontú, radikális közigazgatási és urbanisztikai reformokat vezetett be. Lakásépítkezési programja keretében 1909 és 1913 között 6120 kislakás épült fel, ezek kisebb része bérházakban, nagyobb részük 17 kislakásos telepen; megépült még egy négyszáz lakost befogadó népszálló és egy száz lakosra tervezett népotthon. A kislakásos telepeket a fő közlekedési utak mentén, a város olcsó, külső telkein építették fel.⁶

Az 1910-es évek lakásépítési programjait három modellen keresztül szeretném bemutatni. Mindháromban közös vonás, hogy telepek vagy legalábbis telepszerűek, az akkori mértékek szerint lakótelepek.⁷ Más és más társadalmi rétegeknek épültek, de az egyes telepeken belül viszonylag azonos társadalmi státusú emberek éltek. Azonos bennük továbbá, hogy az ott élőkben erősen élt egy bizonyos telepi tudat, a külvilággal, a nagyvárossal szemben a telephez tartozás tudata. A telepek sajátosan zárt világa, a benne élők magatartás- és szokásrendje, a kialakult telepi életforma gyökerei az egykori paraszti, falusi életmódban, szokásrendben, értékrendben találhatóak, amelyek csak lassan adták át helyüket a városi, kispolgári-polgári értékrendnek, életmódmintáknak. Természetesen ez utóbbi megállapításaink legkevésbé érvényesek a telepszerű villaépítészet esetében.

1. SZÁZADOS ÚTI VÁROSI KISLAKÁSOS TELEP⁸

A fővárosi lakásépítési program keretében épült meg 1908–1910 között a X. kerületi Százados úton. Akkori építési költsége 990 ezer korona volt, ez az alacsony ár a telek és az építési megoldások olcsóságából adódott. Eredetileg zöld léckerítéssel körülvett, önálló és zárt lakóterület volt. Belső tagoltságát 6–10 méter széles, fasorokkal szegélyezett két utca adta, négy földszintes házsor-tömbre osztva a telepet. Egy-egy lakótömb kilenc sorházból (pavilonból) állt, egy házsorban nyolc

lakás épült, a telepen így 288 lakás volt. A lakások közül 36 kétszobás, a többi egyszobás lett: béruk 230 korona volt. Alapterületük 46 m², ami nagyobb alapterületet jelentett, mint a bérházakban épült lakásoké. Szoba, konyha, kamra, és WC is volt mindegyik lakásban, továbbá folyóvíz és gáz-, majd villanyvilágítás. A fűtés hagyományos, szilárd tüzelésű volt. Közös használatú helyiségekként épültek fel a házsorok végében a mosókonyhák.

Az egyes lakások előtt tornácszerű, fedett előtér volt, amely egyben bejáratul is szolgált. A bejáratnál szemben a széles közökben kiskertet alakítottak ki az ottlakók, virágokat, zöldségféléket, dísznövényeket nevelgettek. A telepen 12 üzlet működött: hentes és mészárszék, több vegyeskereskedés, pék, fodrász, kávéház, cukrászda stb., s a közelben hetipiac is volt.

A TELEP TÁRSADALMA

A legkorábbi lakók olyan sokgyermekes családok voltak, akiknél a szociális helyzet indokolta az önálló lakásba költözést. Sokan barakklakásokból, ágy- és albrétekből, tömegszállásokról kerültek a telepre. Lakáshoz jutni a telepen mindenképpen más minőségű lakáskörülményeket, egészségesebb, jobb életet jelentett. A gyári munkások mellett kisiparosok, kiskereskedők és alkalmazottak voltak a telep első lakói. Az alkalmazottak részben a városi közigazgatásban, részben a közlekedésben (MÁV), a Postánál vagy különböző vállalatoknál altisztként álltak alkalmazásban. A közszolgálati altisztek rétegét a modern polgári államapparátus, a közlekedés, a hírközlés teremtette meg. Se nem munkások, se nem tisztviselők, hanem a mindenkori hatalmi struktúra kiszolgálói, bizalmi alkalmazottak voltak. Munkájukban katonai (pl. egyenruha-viselés) és szolgai vonások keveredtek. Az altiszt függő helyzetű, szakképzetlen kispolgár, aki életvitelében, értékrendjében a polgárságot, az úri középosztályt tekintette példának, s igyekezett azt külsőségeiben utánozni.

2. AZ ÓBUDAI GÁZGYÁRI KOLONIA⁹

A főváros közüzemeinek fokozatos kiépülésével jöttek létre nagyobb számban a kolóniák mint jellegzetesen fővárosi lakásépítési típusok. A nagyobb üzemek, gyárak, vállalatok munkáslakás-építkezéseinek, mint a Ganz-gyáré, a MÁV-é, a Mávagé,¹⁰ az Óbudai Gázgyár célja kimondva-kimondatlanul az volt, hogy a lakóhely megteremtésével állandó és megbízható munkásokat biztosítsanak a vállalatoknak.

Ilyen típusú kolónia az előbb említett Óbudai Gázgyár 1910 és 1913 között létrehozott munkás- és tisztviselőtelepe, amely magába foglalta a gyári tisztviselőknek, magas beosztású műszakiaknak épült belső telepet és a munkásoknak épült külső telepet. A belső telep vagy tisztviselőtelep 9 lakóházban 17 lakás volt: négy-, három- és kétszobások, s egy ötszobás önálló ház a gyár vezetőjének. Minden lakáshoz fürdőszoba és mosókonyha is tartozott. Az itt lakóknak a gyár munkásai közül segítő személyzet, házcseléd is járt. Kertész által rendben tartott park vette körül a lakóépületeket, s teniszpálya állt az itt élők rendelkezésére. Az építés költsége 799 523 korona volt.

A külső telep vagy munkástelep egyemeletes, igényes, a korszak építészeti stílusjegyeit magán viselő épületeiben 78 kétszobás, 14 egyszobás, 4 háromszobás (fürdőszobás) lakás és 4 padlásszoba volt víz, angol WC, gáz-, majd villanyvilágítás, a konyhákban minden lakáshoz gáztűzhely tartozott. A fürdőházban közös kád és zuhanyfürdő állt minden lakó rendelkezésére, ugyanígy közös volt a mosókonyha. A lakásokhoz elkerített kiskertek tartoztak, ahová gyümölcsfákat, virágokat ültettek. A külső telepen szolgáltató és szociális létesítmények is épültek, hogy a legfontosabb szolgáltatásokat helyben találják meg a kolónia lakói: vendéglő, fűszerüzlet, élelmiszerüzlet, borbélyműhely, orvosi rendelő, ahol ingyenes orvosi ellátást biztosítottak minden munkásnak, továbbá le-

gényszálló és a munkástelep gyerekei részére egy korszerűen felszerelt óvoda. A legényszállóban női munkások részére 32 hálófülkét, étellelegítőt, ebédlőt, olvasót, társalgót építettek, hasonlóan az akkor már működő Aréna úti Népszállóhoz.

A munkástelep építési költsége 1.610.294 korona volt, ünnepélyes átadásakor, 1914-ben Bárczy István polgármester a munkás-lakótelep, mint szociális intézmény mintaszerűségét, követendő példáját hangsúlyozta.

A KOLONIA TÁRSADALMA

A két telep közötti valóságos és szimbolikus különbségek minden itt lakó számára egyértelműek és többé-kevésbé elfogadottak voltak: a kolónia csak a külső világ felé jelentett egységet, belül szigorú társadalmi, vagyoni különbségek választották el egymástól a kolónia családjait, munkás-dinasztiáit, tisztviselőit. Életvitelben, mentalitásban, életminőségben jól tapintható különbség húzódott segédmunkás és szakmunkás között, szakmunkás és tisztviselő között. A munkahelyi hierarchiában elfoglalt helyzetet tükrözte és alátámasztotta a kolóniai lakáshelyzet, egyáltalán a lakáshoz jutás ténye, a kiérdemelt szolgálati lakás, s ezen túl a lakáskomfort és a lakásméret különbözősége.

Ugyanakkor a gyár vezetői – demonstrálandó a kolónia és a munkahely egységét – a lakhatáson túl az itt élők szellemi-teszt szükségletét, jó közérzetét is biztosítani akarták: ún. „jólléti épületeket” építettek amatőr és hivatásos színházi előadások megtartására, kiegészítő juttatásokban részesítettek a rászorulókat stb. Cserébe maradéktalan helytállást, megbízhatóságot, a vállalati érdek mindek fölé helyezését várták el.

A kolóniát is – a fent már leírt telephez hasonlóan – más települési-társadalmi egységtől megkülönbözteti egy sajátos kolóniahagyomány és egy jól érzékelhető „gázos öntudat”¹¹. Míg korábban a kolónián élők falusias jellegű közösségében megtalálhatók voltak mindazok a faluról hozott társadalmi és kulturális minták, amelyek az életmódot alakították, később ehhez még hozzájárult egyfajta irányított és manipulált közösségteremtés is a maga szervezeti formáival, mint pl. az önképzőkör, a dalárda, az olvasókör és bizonyos sporttevékenységek.

3. BÍRÁK ÉS ÜGYÉSZEK VILLATELEPE¹²

1910-ben az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület kezdeményezte a Kis-Svábhegy délkeleti lejtőjén villatelep megépítését. Elképzelésüket támogatta és finanszírozta a Pesti Hazai Takarékpénztár és a Magyar Jelzáloghitelbank. A főváros polgármestere, Bárczy István és a Közmunkatanács is támogatta az ötletet: ez utóbbi a parcellázás, a telekosztás megkönnyítésével segített. A 10 000 négyszögölnyi területet két részre osztották: alsó- és felsőtelepre. Az alsótelep 15, kb. 300 négyszögöles telekből állt, a felsőtelep 31, átlag 150 négyszögölesből. A 37, zömmel egyemeletes villa mellett egy egyesületi bérházat és egy internátust is építettek. A bérház 15 lakását bírák és ügyészek vehették bérbe, az átlagosnál 30 százalékkal olcsóbb bérért. A lakások itt általában 4 szoba-hall-cselelédszobások voltak. A bérház földszintjén 3 bolt működött: tejszarnok, hentesüzlet és borbélyüzlet. Az internátus vidéki bírák és ügyészek fővárosban tanuló fiai számára épült. A 80 fős internátus mintaszerűen volt felszerelve, társalgó, étkező, könyvtár, játszó-, zene- és tornaterem, s a parkban sporttelep és kerti játszótér tartozott hozzá.

Az építkezés 1911 augusztusában kezdődött, és az első beköltözések már 1912 májusában megtörténtek. Az internátus és a bérház 1912 tavaszától novemberéig épült meg! A teljes beruházás összege 2 millió korona volt.

A villatelepnek nagy előnye volt, hogy közel feküdt a városhoz, de mégis igazi zöldövezetben

volt. A korábbi kis-svábhegyi dűlőutak és szőlőskertek helyén makadámköves utakat, csatormahálózatot, vízvezetékrendszert és villanyvilágítást építettek ki. Az utcákat a bírói kar tagjairól nevezték el: Székács Ferenc, Csemegei Károly, Karap Ferenc, Ráth György, Tóth Lőrinc nevét viselő utcák alkották a telepet.

Az 1911–1913 között megépült villák Budapest első szervezeten épült villatelepét alkották. Az Árkay Aladár tervezte és kivitelezte, az angol családi ház mintáját követő villák a szecesszió, az erdélyi népi építészet, a felvidéki pártázatos reneszánsz és a finn építészet stílusjegyeit viselték magukon. A telep összes villáját tervező Árkay Aladár az európai szintű villaépítés sok (külső) egyedi megoldása mellett általánosan egyemeletes, jól funkcionáló belső téralakítású, angol rendszerű házmodellt valósított meg.¹³ Egyediségük a szerkezeti megoldások mellett az ornamentika, a díszítőelemek sokféleségének volt köszönhető: majolika és deszkaborítás, vakolatdíszek, sgraffitók, festett motívumok váltakoztak az épületeken. A villák alaprajzainál 2–3 típust variált a tervező – a megrendelő igényét is figyelembe véve –, egyszerű, tiszta tagolású, tágas, jól elkülönülő szobákat és tereket hozott létre. Az alagsorba cselédszobát, kamrát, mosókonyhát, szenespincét; a földszintre 2–3 szobát, ebédlőt, nappalit, zárt vagy nyitott verandát, télikertet, konyhát és WC-t, az emeletre pedig hálószobákat és fürdőszobát tervezett.

A jómódú polgári középosztály ízlésének és igényeinek feleltek meg ezek a villák, tükrözve a középosztály mentalitásbeli változását, amely a lakáskultúrán keresztül egész életmódjára, értékrendjére kihatott.¹⁴ A modern polgári életvitel új lakástervezési szempontokat eredményezett: ilyen a higiénia szempontjának előtérbe kerülése, az egészséges lakás, a fény, a jó levegő, a kényelem fontossága, a mindennapi tárgyi környezet racionális megszervezése továbbá a családélet, s ezen belül az egyén, az individuum felértékelődése: a lakás egyes helyiségeinek funkciója a család tagjainak igénye szerint alakult.¹⁵ Mindez kifejezte a privát szféra fontosságát a nyilvánossággal szemben.¹⁶ Ezeket a szemléletbeli változásokat tükrözték Árkay Aladár villái és családi házai, amelyek a korszak polgáriotthon-ideáljának megvalósulásai voltak, s egyben a polgári lét új minőségének feltételeit és kereteit adták.

Ez a magasabb igény szint az egyedi tervezésű, de egységes stílusú villák mellett a telep egészének külső megjelenésében is megnyilvánult. Az utcai támfalak és a házak lábazata egységesen kváderkőből készültek; a házakat léckerítés választotta el egymástól, tehát nem volt átjárható a villatelep. Az utcai kerítés kváderkő-alapra rakott léckerítés volt ötletes elrendezéssel, változatos, az erdélyi népi építészet és fafaragás mintakincséből átvett motívumokkal. A bejárati ajtók, a tornácszerű kapuzatok díszítése is az erdélyi népi díszítőművészet hatását tükrözték.

A Ráth György utca – 1913-ban még Birsalma utcának nevezték – már megépülésekor is a villanegyed főutcája volt: elején állt a Bírói Egyesület Bérháza és az internátus a maga impozáns szépségében, utána következtek a páros oldalon a telep legszebb villái. Az 56-os szám alatti villa zárterkély-díszítése a villatelep egészének szimbóluma lehetett volna: a háromalakos sgraffito közepén a bíró mint az igazságszolgáltatás megtestesítője volt látható, jobb oldalán a gyilkos, balján a tolvaj állt, így ábrázolták szimbolikusan az igazságszolgáltatás lényegét, s egyben a telep lakói, a bírák és az ügyészek foglalkozását.

A villákhoz saját kertek, a bérházhoz és az internátushoz nagy park tartozott tenispályával, kuglipályával, gyermekjátszóval: ezen kívül a villatelepnek közös parkja nem volt. A villanytelep értékét növelte, hogy nyugodt, csendes, zöldterületi fekvése mellett mindenhez közel volt: vasúti és közlekedési útvonalakhoz éppúgy, mint üzletekhez, piachoz, egészségügyi, oktatási és egyházi intézményekhez. Az egységes stílusú, de egyedi tervezésű építészeti karakter, az utcaszerkezet, a telekosztás, a beépítési mód hordozták a villatelep igazi értékeit.¹⁷

Árkay Aladár villatelepe az akkori mértékek szerint lakótelepnek épült, jómódú, azonos társadalmi státusú és foglalkozású lakók részére. A telepen megépült bérházban a kevésbé tehetősbé bírósági alkalmazottak béreltek lakást, a villákba pedig módos polgárok és családjaik költöztek. Ezen a villatelepen azonban – főként az általános (társadalmi, vagyoni) adottságok miatt – nem alakult ki nyomon követhető telepi, közösségi tudat. A polgári lét elsősorban individuális, s ezt tükrözte a villatelepen élők életformája. Az emberek tisztelettel és távolságot tartva érintkeztek egymással, holott többeket foglalkozási, munkahelyi és társadalmi kapcsolatok is összehoztak. A társasági életet, az összejöveteleket, szórakozási és sportolási alkalmakat nem a lakóhely kohéziója teremtette meg.¹⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindhárom említett modell, a kislakásos telep, a kolónia és a villatelep, de különösen az első két lakóhelytípus mind az épített környezet, mind az életvitel és a mentalitás, mind pedig az életmód és az életminőség tekintetében különbözik a falutól éppúgy, mint a kisvárostól, a kerülettől éppúgy, mint a városrésztől. Mindhárom „telep” lakói területi alapon szerveződő közösségben éltek – ez talán csak részben igaz a villatelep lakóira –, amelyet inkább egy-egy társadalmi réteghez tartozó és hasonló foglalkozású emberek alkottak. A különféle telepek mint lakóhelyek keretei és alakítói voltak az ott élők életmódjának, meghatározói az életminőségnek.

A lakás önmagában elsődrendű szükséglet mindenki számára, de egyben fizikai kerete is különféle élettevékenységeknek, biológiaiaknak, társadalmiaknak, szimbolikusaknak. A korszerűen felszerelt és berendezett lakás iránti igény, a kényelem, a tisztaság, a higiénia fontosságának előtérbe kerülése, az otthonon belüli individuális elkülönülés igénye, a gyerekszoba térhódítása mind a lakással kapcsolatos, jellegzetesen a századforduló első évtizedeiben, a polgárság által megfogalmazott igények és elvárások. A lakáskultúra minőségi változását az urbanizáció különféle vívmányai, a csatornázás, a folyóvíz bevezetése, a vízöblítéses WC, a korszerű fürdőszoba, az elektromos világítás, a fűtőberendezések modernizálása, a háztartás gépesítése stb. idézték elő.¹⁹ Mint a fentiekben láttuk, ezek a technikai „kellékek” mindhárom ismertetett telepen más és más mértékben és színvonalon voltak meg az egyes lakásokban, így különböző életminőségekről beszélhetünk az egyes telepek esetében, nagyjából az ismertetés sorrendjében.

Nem felejthetjük el azonban, hogy az említett telepek lakói számára az egyik alapvető életminőség-meghatározó, a lakás mint az anyagi lét egyik legfontosabb tényezője eleve adott volt! Természetesen ezt az „adottságot” tovább differenciálják az életkörülmények, a jövedelem nagysága stb., amelyhez további szubjektív tényezők, mint pl. egészség, jó közérzet, megelégedettség járulhatnak, mint az életminőség egészének meghatározói.²⁰ Ez utóbbi szubjektív tényezőket bizonyos mértékig meghatározta az a körülmény is, hogy az aktuális életviszonyok – esetünkben a telepi életforma és életmód – mennyiben feleltek meg a korábbi, megszokott és elfogadott, zömmel falusi értékrendnek és életmódnak. A telepen lakók többsége a tradicionális paraszti mentalitás, normarendszer, hagyománytisztelő viselkedés és magatartásminták, cselekvési és döntési stratégiák alapjáról kiindulva értékelte és fogadta el vagy utasította vissza az őt körülvevő környezet szellemi és tárgyi világát, a lakás- és tárgykultúrát, a nagyváros kínálta életmódmodelleket és mintákat.²¹

Bizonyosra vehetjük, hogy az 1910-es években épült mindhárom telepen az életminőség más és más szinten fejeződött ki, s mást és mást jelentett. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a közösség életminősége magas volt a kislakásos telepen, s még magasabb a kolónián: az egyéni életminőség pedig a Bírák és ügyészek villatelepén volt a legmagasabb.

JEGYZETEK

1. KÖRMÖCZI Katalin: A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep. *Folia Historica* 1980–1981. 123.
2. FERENCZI Imre: A munkáslakás-kérdés különös tekintettel Budapestre. Budapest, 1906 és THIRRING Gusztáv: Budapest lakásviszonyai új világitásban, az 1906. évi népszámlálás eredményei alapján. Fővárosi Közlemények a statisztika köréből. Budapest, 1907.
3. THIRRING Gusztáv: Városainak népességének alakulása 1787–1910. *Városi Szemle* 1911. júl.–aug. és dr. PIKLER Gyula: Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás főbb eredményei. *Városi Szemle* 1911. szept.–dec. 577–609., 687–715.
4. BÁRCZY István: Előterjesztés a Tanácshoz a fővárosi lakásviszonyok javítása tárgyában. *Föv. Közl.* (1909. márc). 26. melléklet és FERENCZI Imre: Községi lakáspolitikai és lakásügyi intézmények. Budapest, 1910, 10.
5. FERENCZI Imre: i. m. 1906, 13.
6. KABDEBŐ Gyula: Budapest székesfőváros kislakás és iskolaépítkezései. *A Magyar Építőművészet* külön füzet. Budapest, 1913, 5–7., 23–24.
7. SZELENYI Iván: Urbanizáció és az életmód alakulása Budapesten. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XX., Budapest, 1974, 230.
8. A kislakásos telepet kutatta és feldolgozta GERELY Katalin A „telepi” életforma és értékrend néhány jellegzetes vonása című tanulmányában. In: *Értékek és változások II.* Budapest, 1987, 179–197.
9. A kolóniáról alapos és részletes tanulmányt írt SZ. BÁNYAI Irén: A Gázgyári Kolónia. Debrecen, 1996. Folklor és etnográfia, 93.
10. SALLAYNÉ PETERDI Vera: A „Mávag” kolóniái (1869–1985) In: *Tanulmányok a „Mávag” történetéből.* Budapest, 1989, 209–232.
11. Sz. BÁNYAI Irén: i. m. 10.
12. Dr. MÁRKUS Dezső: Birák és Ügyészek telepe: *Magyar Építőművészet* 1913/3. 126–128. és DERCSÉNYI Balázs: Árkay Aladár. Budapest, 1967, 12–13.
13. SÁRMÁNY-PARSONS Ilona: Villa és családi ház. In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Összeáll.: HANÁK Péter, Budapest, 1992, 213–216.
14. GÁBOR Eszter: Budapesti villák. Budapest, 1997, 24–29. és RÉV Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón.* Budapest, 1983, 126–128.
15. GYÁNI Gábor: A magánélet menedéke – polgári otthon Budapesten a 19–20. században. In: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* Budapest, 1998, 147–152. A szerző szakszerű elemzést ad a közép- és nagypolgári otthonok tárgyi világáról és azok használóiról, a társas életről és a szalonkultúráról, mindarról, amit az 1910-es években a középosztály egy része már nem fogadott el, sőt tagadott, s ez a mentalitásbeli változás realizálódott az Árkay Aladár építette villák kialakításában és használatában. Hasonló képet ad Buzinkay Géza tanulmányában, melyben korabeli hetilapok cikkein és lakberendezési útmutatókon keresztül elemzi a középosztályi lakáskultúráját 1870-től a századfordulóig, kiemelve, hogy az otthon funkciójánál ekkor még fontosabb a reprezentációs funkció. BUZINKAY Géza: A középosztályi lakásideálja. In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Összeáll.: HANÁK Péter, Budapest, 1992, 13–26. Ugyanerre a megállapításra jut GYÁNI Gábor: *Polgári otthon és enteriőr Budapesten.* In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Budapest, 1992, 27–29.
16. SÁRMÁNY-PARSONS: i. m. 202–203.
17. Országos Műemléki Felügyelőség Építészeti Múzeuma, Árkay Aladár hagyatéka és a BTM Kiscelli Múzeuma tervtára. Árkay Aladár tervrajzai.
18. Interjúk, beszélgetések az egykori lakókkal.
19. HANÁK Péter: Bevezetés. *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Budapest, 1992, 9–10.
20. HANKISS Elemér–MANCHIN Róbert–FÜSTÖS László: Országos életminőség-vizsgálat. MTA – Népművelési Intézet, Budapest, 1978.
21. GYÁNI Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep. Budapest, 1992, 9.; GERGELY Katalin: i. m. 194., SZ. BÁNYAI Irén: i. m. 68–70., GYÁNI Gábor: i. m. 198, 180–183.

*HOUSING AND THE QUALITY OF LIVING AT THE TURN OF THE CENTURY
HOUSING CONSTRUCTION MODELS IN BUDAPEST IN THE 1910'S*

SUMMARY

Due to capitalization and urbanization, Budapest grew into a true city in the interval between the unification and WW I, and became the leader of both the spiritual and economic life of the country. The job opportunities provided by the city development drew huge masses to the capital, but the city could not provide housing for all these people in the necessary amount or suitable quality. The housing shortage which came about could not be solved even with various sub-lets, night-lodgings, basement homes or mass-dormitories. According to statistics of the time, half of the population lived in one-room apartments, and more than 300,000 people lived together with more than 4 people in the same apartment. The housing demands of civil servants, the lower-middle class, and employee and factory workers were the most critical in needing a solution.

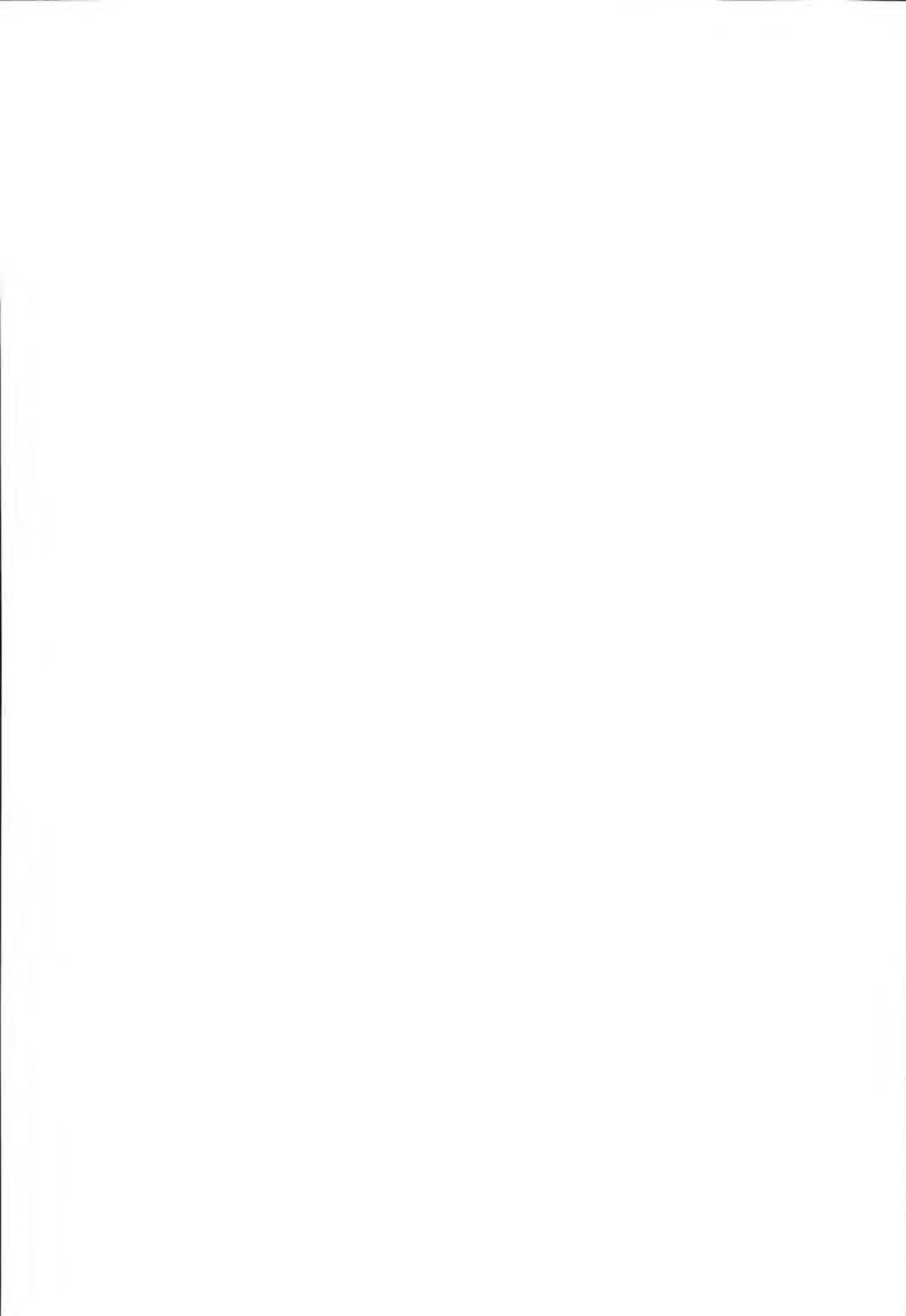
I would like to present the various housing construction projects in the 1910's through three models:

(1) Small-apartment housing-estates. The pre-planned and determined municipal politics are linked with mayor István Bárczy, who considered it his main task to solve the housing problem of the capital from the very start of his term of office (1906). 6,120 small apartments were built within the framework of the Small-Apartment Construction program, initiated by Bárczy between 1909 and 1913, the majority of which were constructed on estates. Most of the small apartments had one room, and were built with rapid and economical architectural solutions. The small apartment estate on Százados Street was also built within the same project between 1908 and 1910.

(2) Colonies. The creation of worker apartments was carried out by major factories and plants, such as the Ganz factory, MÁV, Mávag and Óbuda Gas Works, the purpose of which was to ensure permanent workers for the factory by providing housing opportunities. The blue collar and white collar estates of the Óbuda Gas Works, established between 1910 and 1913, are an example of this kind of colony. It comprises two types of estates: an inner estate with three-four-bedroom apartments built for the factory officials and high-ranking technical experts, and an outer estate consisting of 78 two-bedroom and 14 one-bedroom apartments, built for the workers.

(3) Villa estates. The third model is the Small Svab Hill (Kis-Svábhegy) Estate for Judges and Attorneys. The National Judge and Attorney Association initiated the construction of a villa estate on the south-eastern slope of Small Svab Hill. The estate was built between 1911 and 1913, and constituted the first organized villa construction in Budapest. The villas, which follow the pattern of English detached houses and bear the architectural style of both art nouveau and Transylvanian folk architecture, were designed and executed by Aladár Árkay. Along with various individual (outdoor) designs, the European villa construction generally produced one-story, English-type house models with well-functioning interior designs.

All three models, but especially the first two housing types, are different from villages, small towns, districts or parts of cities, in aspects such as the constructed environment and the life style, along with the attitude and the quality of living. All three estates provide homes for various communities, which are formed on a territorial basis and consist of people who come from the same social strata. The various estates, as a framework for all the homes, greatly determine the life style and the quality of life of its residents.

A TÁRSASÁGI ÉLET SZEREPE A XIX. SZÁZADBAN BUDAPEST VILÁGVÁROSSÁ VÁLÁSÁBAN

A társasági élet a XX. század végén pletykatéma. A színes magazinok tudósításaiban fogadásokon, bálokon jól öltözött, szép emberek mosolyognak a kamerába. Sokan szívesen olvasnak a nagyvilági élet eseményeiről, de nem utánozzák őket. Ma úgy tűnik, hogy az ún. high society szereplői távoli mesevilágban élnek, nincs sok közük a mindennapi élethez. A XIX. században viszont minden rétegben nagyon fontos a társas élet, amelynek mintája az elit életformája. A pezsgő, eseményekkel teli társasági élet lényeges motorja a magyar főváros fejlődésének és világvárossá válásának. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy mit jelent e két fogalom és hogyan viszonyulnak egymáshoz.

A világváros, a „metropolis” a múlt század közepétől kedvelt kifejezés. Olyan nagy városokra értjük, mint Párizs, London, Bécs, Berlin. Vagyis a világváros egy-egy nagyobb régió központja, nagyszámú, társadalmilag tagolt lakossággal, széles bulvárokkal, tömegközlekedéssel, emeletes házakkal, reprezentatív középületekkel, eleven kulturális élettel. Ugyanakkor van egy másik, rejtettebb jelentése is, amely arra utal, hogy a „világ” – vö. „ott volt az egész világ, bemutatják a világnak, félvilági hölgyek” stb. – tartózkodóhelye. Ez a „világ” viszonylag pontosan meghatározható: a születési és vagyoni elit, az arisztokrácia, a nagyburzsoázia, a középosztály felső rétegei és a kiválasztott művészek együttese. Ez az a társaság, melynek életét a rangban alattuk álló rétegek csodálják és utánozni igyekeznek. Lehetőleg a helyszínen figyelik e kiválasztottakat, vagy/és falják¹ a női, divat- és társasági lapok tudósítóinak részletes beszámolóit a különböző eseményekről, résztvevőiről, az ott elfogadott szokásokról, öltözékekről.

Ez a fajta társasági élet történelmi távlatokban tekintve viszonylag új jelenség és egy bizonyos korra, leginkább a XIX. századra jellemző, ha elfogadjuk, hogy ez a század nagyon hosszú volt. Az ún. társasági élet kezdete a francia forradalmat megelőző évtizedig nyúlik vissza és egészen az I., sőt bizonyos formái a II. világháború végéig léteznek. De a városépítészet, a lakberendezés, és a ruházat szempontjából döntő, meghatározó jelentősége Európában és Észak-Amerikában a XIX. század második felében és a századfordulón van.

A középkor folyamán egyes főúri udvarokban létrejönnek olyan központok, ahol a legelőkelőbb családok fiai és leányai köré gyülekeznek a tudomány és a művészet jelesei. Az idő vidám és tartalmas szórakozással: színházi előadásokkal, irodalmi felolvasásokkal, vadászattal, sportversenyekkel és bálokkal telik. Ott vannak a legszebb asszonyok és a legbátrabb férfiak, az élet kellemes, de legalábbis annak tűnik, s az ott élők kiválasztottaknak érzik magukat. Éppen ezért az ő öltözköket, viselkedésüket mindenki utánozni szeretné.

A XVII. század második felében XIV. Lajos francia uralkodó, a Napkirály olyan udvari életet alakít ki maga körül, amelyet Európában mindenütt mintának tekintenek. A XVIII. században is a francia királyi udvar marad az etalon, ha nem is maga az uralkodó, de az ott élő gyönyörű hölgyek és vidám urak könnyed, elegáns, sokszor könnyelmű és merész életstílusa. A század utolsó harmadában azonban a Marie Antoinette körül szerveződő udvar mellett egyre inkább előtérbe kerül a párizsi polgárság élete. Mind fontosabbak a lóversenyen, a Bois de Boulogne-on, a Champs Elyséen, a színházakban, az operában, a tudományos akadémia előadásain történtek. A mértékadó társasági